

Лисецька Ю. В.,
аспірант кафедри англійської філології
та перекладу імені Д. І. Квеселевича
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ ІЗ ПОЗИЦІЇ ТЕОРІЇ ГРАМАТИКАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню історичної динаміки дискурсивних маркерів з урахуванням надбань теорії граматикизації. Проаналізовано поняття «граматикалізація». Запропоновано етапи граматикизації дискурсивного маркера *besides* та здійснено спробу простежити його перехід від повністю лексичної форми в давньоанглійській до прислівника розширення в середньоанглійській, до реченнєвої адвербіалії та власне дискурсивного маркера в ранньомовноанглійській мові.

Ключові слова: дискурс, дискурсивний маркер, теорія граматикизації, граматикизація, лексична форма, прислівник розширення, реченнєва адвербіалія.

Постановка проблеми. Значним поштовхом для великої кількості досліджень, спрямованих на вивчення предмета дискурсу, визначення відношення між послідовно залежними його елементами, стали матеріали наукових розвідок Д. Шифрін. Дискурсивні маркери (далі – ДМ) значною мірою ігнорувались у контексті вивчення теорії граматикизації до останнього часу. Без сумніву, вони належать до синтаксичної категорії та демонструють сильні синтаксичні властивості, а отже, є частиною граматики мови, незважаючи на те, що виконують прагматичні функції [1, с. 110].

Д. Шифрін розглядає досить широкий перелік елементів під назвою «дискурсивні маркери». Основною метою їх використання є функція коментування, що відображає тип послідовного зв'язку дискурсу між попереднім висловленням і наступним. ДМ передають відношення мовця не стільки до змісту, скільки до способу вираження тієї чи іншої частини дискурсу та їх взаємозв'язку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці ДМ досліджуються також у працях Б. Фрейзера, Л. Брінтон, О. Котова, К. Бауера-Рамазані, К. Кисельової та інших науковців. Вагомий внесок у розвиток теорії граматикизації зробили Е. Траугот, Кр. Леман, Т. Гівон, П. Хоппер, В. Крофт, Г. Дівальд. Аналізуючи роботи вітчизняних і закордонних лінгвістів, можна констатувати, що питання еволюції й використання ДМ у межах теорії граматикизації залишається малодослідженим та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз розвитку ДМ як граматикичної одиниці з позиції теорії граматикизації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В історії лінгвістичної науки терміну «граматикалізація» надавали безліч визначень, які відображали різні погляди на процес розвитку граматикичних структур у мові. Незважаючи на це, єдиного й загальноприйнятого визначення граматикизації досі не існує. Це пояснюється тим, що кожне окреме визначення відображає насамперед погляди автора та теоретичні настанови, якими він керується у своїх дослідженнях. Вважається, що

вперше термін «граматикалізація» використав відомий французький лінгвіст А. Мейє (франц. *grammaticalization*). Він не надає власного визначення терміна, проте використовує його в контексті отримання граматикичного статусу словом, яке було раніше автономним [2, с. 131]. Таке тлумачення поняття «граматикалізація» залишалось мало не єдиним упродовж декількох десятиліть та досить широко використовується навіть у сучасній лінгвістиці.

У лінгвістичній науці термін «граматикалізація» визначається так:

– розширення сфери застосування морфеми під час переходу від лексичного до граматикичного або від менш граматикичного до більш граматикичного статусу, наприклад, від словотвірного форманта до словозмінного [3, с. 55];

– процес переходу від лексичної до граматикичної форми, під час якого ступінь автономності мовної одиниці змінюється обернено пропорційно до ступеня граматикизації, тобто зі збільшенням граматикичного статусу мовна одиниця втрачає автономність, стає підвладною обмеженням мовної системи [4, с. 8];

– загальний процес «організації граматики», створення граматикичних засобів вираження, які не обов'язково зводяться до еволюції лексичних одиниць чи конструкцій із певним лексичним наповненням [5, с. 68];

– «макропроцес», тобто сукупність взаємопов'язаних «мікропроцесів», діючих на декількох різних рівнях: семантичному, морфосинтаксичному та фонетичному [6, с. 209];

– еволюція, у ході якої мовні одиниці втрачають семантичну складність, прагматичну значимість, синтаксичну свободу та, відповідно, фонетичний матеріал [7, с. 15];

– отримання лінгвістичною одиницею граматикичних функцій і водночас втрата нею лексичних функцій [8, с. 2];

– процес, під час якого лексичний матеріал у високообмежених прагматичних і морфосинтаксичних контекстах набуває граматикичної функції та після цього в лексичному матеріалі відбувається розвиток переважно граматикичних функцій [9, с. 645].

Останнє твердження, наведене Е. Траугот, відображає тенденцію розглядати в межах теорії граматикизації більш широке коло явищ, ніж це було традиційно прийнято, у тому числі розвиток ДМ, які зазвичай не вважаються граматикичними показниками, проте проявляють при цьому низку властивостей, що наближають їх до граматикичних показників. Дослідник розглядає ДМ як окремий випадок граматикизації, оскільки вони проходять у своєму розвитку ті ж етапи, що й граматикичні показники (етап 0 – повністю лексична форма, етап 1 – прислівник розширення, етап 2 – реченнєва адвербіалія, етап 3 – власне ДМ).

Перехід таких елементів, як прислівники, вигуки, сполучники тощо, до групи ДМ спричиняє синтаксичну гетеро-

генність ДМ. У результаті граматикизації відбувається семантичний зсув і, як наслідок, зміна попереднього значення [10, с. 234]. Більшість представників групи ДМ становлять слова, які належать до самостійних частин мови. Ці слова стають ДМ лише в результаті регулярного виконання набутих функцій. Найбільш розповсюдженими функціями ДМ є встановлення контакту з адресатом повідомлення, заповнення пауз унаслідок невпевненості мовця, сторонніх відволікаючих чинників тощо, а також для подальшої зміни теми дискурсу або ролей його учасників (наприклад, *you know/ you see/ I say*) [11, с. 8].

Спираючись на етапи граматикизації, запропоновані Е. Траугот, розглянемо розвиток ДМ *besides*. Форма *besides* проходить декілька етапів від локативної фрази до прислівника розширення, а далі до реченнєвої адвербіалії та власне ДМ. Проаналізуємо перехід ДМ *besides* на кожному з етапів.

Етап 0: повністю лексична форма (Full Lexical N):

- 1) *Daða he slep, þa genom He an rib of his sidan*
While he slept, God took a rib from his side [12, с. 2].
- 2) *To gloucetre hii wende to enfermi þen toun*
Per hii bigonne mid hor ost fourteen niȝt abide
Pe erl of gloucetre was in þe forest biside
& sir Ion giffard al so vpe an hei hul lai
Pat me clupeþ erldond boþe niȝt & dai [13, с. 763].

У прикладі 1 ДМ виражений повністю лексичною формою, що має значення «бік», тобто частина тулуба. У прикладі 2 спостерігається локативне прислівникове значення «at the side, near» («збоку», «поруч із»).

Етап 1: прислівник розширення (adverbial of extension):

3) *The Cumpase of the Forteresse semeth to be ax. Acres, and be lykelyhod yt had sum Walle beside that strecchid up to the very Top of the Hille, wher now ys the Paroch Chirche and the Archidiacon's Howse of Cantorbury* [14, с. 142].

Оскільки в середньоанглійському періоді мовна ситуація змінюється, то в наведеному нижче прикладі 4 *besides* вживається як прислівник розширення, тобто доповнює зміст речення додатковими незначними деталями.

Етап 2: реченнєва адвербіалія (sentential adverb). На цьому етапі відбувається розширення пропозиційного змісту повідомлення додатковим контекстом, що вводиться за допомогою *besides* незалежно від основного змісту висловлення:

4) *A numerous nobility causeth poverty, and inconvenience in a state; for it is a surcharge of expense; and besides, it being of necessity, that many of the nobility fall, in time, to be weak in fortune, it maketh a kind of disproportion, between honor and means* [15, с. 27].

Етап 3: власне ДМ (DM). У середині XVI століття знаходимо перші приклади використання *besides* як дискурсивного маркеру:

5) *For he declared then, that king Edward was neuer lawfully married, vnto the quene, but was before god, husband vnto dame Elizabeth Lucy, & so his children bastardes. And besides that, neither king Edward himself, nor the duke of Clarence among those that wer secret in the household, wer reckened very surely for the children of the noble Duke, as those that by their fauours more resembled other knowen men then him* [16, с. 64].

Приклад 5 ілюструє намір мовця висловити інший аргумент, і саме ДМ *besides* використовується для перелічення та введення додаткової інформації.

Висновки. Таким чином, незважаючи на відсутність єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «граматикиза-

ція», більшість представників теорії граматикизації виділяють спільні елементи для її характеристики. Найзагальніше розуміння граматикизації із часів першого застосування терміна характеризує його як еволюцію, що прямує від певного лінгвістичного елемента до чогось більш граматичного. У вузькому розумінні граматикизація – це процес розвитку граматичних форм із лексичних одиниць, з менш граматичних до більш граматичних, який складається із сукупності взаємопов'язаних між собою процесів, що діють на певних лінгвістичних рівнях (фонетичному, морфосинтаксичному, семантико-прагматичному).

Граматикизація розглядається як комплексний послідовний процес, який складається із чотирьох етапів. Встановлено, що ДМ *besides* у давньоанглійській мові є повністю лексичною формою. На початку середньоанглійського періоду *besides* трапляється як прислівник розширення, а наприкінці середньоанглійського періоду – як реченнєва адвербіалія. *Besides* як власне ДМ наявний у ранньомовноанглійських пам'ятках.

До перспектив подальших досліджень варто віднести необхідність аналізу граматикизації спільно з вивченням дискурсивних сегментів, а саме ДМ, оскільки розвиток граматичних форм тісно пов'язаний із конструкціями, до яких вони належать.

Література:

1. Jucker A. Historical Pragmatics / A. Jucker. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2010. – 756 p.
2. Meillet A. L'évolution des formes grammaticales (1912) / A. Meillet. – Paris: Champion, 1965. – 350 p.
3. Kuryłowicz J. Esquisses Linguistiques II / J. Kuryłowicz. – München: Fink, 1975. – 483 p.
4. Lehmann Chr. Thoughts on grammaticalization / Chr. Lehmann. – Erfurt: Seminar für Sprachwiss, 2002. – 171 p.
5. Croft W. Evolutionary models and functional-typological theories of language change / W. Croft, A. van Kemenade, B. Los // Handbook of the History of English. – Oxford: Blackwell, 2006. – P. 68–91.
6. Givón T. On understanding grammar / T. Givón. – New York: Academic Press, 1979. – 379 p.
7. Heine B. Grammaticalization and Reanalysis in African Languages / B. Heine. – Hamburg: Buske Helmet, 1984. – 308 p.
8. Diewald G. Grammatikalisierung, Grammatik und grammatische Kategorien: Überlegungen zur Entwicklung einer grammatikalisierungsaffinen Grammatikbegriffs / G. Diewald, T. Stolz // Grammatikalisierung und grammatische Kategorien. – Bochum: Brockmeyer, 2008. – S. 1–32.
9. Traugott E. Constructions in grammaticalization / E. Traugott, B. Joseph, R. Janda // The Handbook of Historical Linguistics. – Oxford: Blackwell, 2003. – P. 624–647.
10. Schourup L. Discourse Markers: Tutorial Overview / L. Schourup // Lingua. – 1999. – Vol. 107. – P. 227–265.
11. Бажура Т. Теоретичні засади дослідження дискурсивних маркерів “you know”, “you see”, “I say” / Т. Бажура // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». – 2017. – № 27. – Т. 2. – С. 8–10.
12. Andrew S. Syntax and Style in Old English / S. Andrew. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015. – 122 p.
13. FitzRoy R. The metrical chronicle of Robert of Gloucester / R. FitzRoy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://quod.lib.umich.edu/c/me/AHB1378.0001.001/1:3.13?rgn=div2;view=fulltext>.
14. Leland J. The Itinerary of John Leland the Antiquary / J. Leland. – California: Ulan Press, 2012. – 174 p.
15. Bacon F. The Essays / F. Bacon. – North Charleston: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2016. – 130 p.
16. More T. The History of King Richard the Third / T. More. – Cambridge: Pitt Press Series, 1883. – 215 p.

Лисецкая Ю. В. Исследование дискурсивных маркеров с точки зрения теории грамматикализации

Аннотация. Статья посвящена исследованию исторической динамики дискурсивных маркеров с учетом наработок теории грамматикализации. Проанализировано понятия «грамматикализация». Предложены этапы грамматикализации и сделана попытка проследить развитие дискурсивного маркера *besides* от полностью лексической формы в древнеанглийском к расширенному наречию в среднеанглийском, адвербиалии предложения и собственно дискурсивному маркеру в ранненовоанглийском языке.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивный маркер, теория грамматикализации, грамматикализация, лексическая форма, наречие расширения, адвербиалия предложения.

Lysetska Yu. The study of the discourse markers from the point of view of the grammaticalization theory

Summary. The article deals with the analysis of the discourse markers historical dynamics taking into account the re-

search works of the theory of the grammaticalization. The term “grammaticalization” has been analyzed. The most well-known understanding of the grammaticalization is a type of the semantic change by which a lexical item or a construction changes into one that serves a grammatical function, or a grammatical item develops a new grammatical function. It is also frequently described as leading from lexical to grammatical (functional) categories. The grammaticalization is considered as an integrated, sequential process that consists of four stages. While the grammaticalization has both a synchronic and a diachronic dimension, its foundation is diachronic in nature. The stages of the grammaticalization are suggested and the development of the discourse marker *besides* is defined from a full lexical form in Old English to an adverb of extension in Middle English, and to a sentential adverb and to ultimately a discourse marker in the Early New English Language.

Key words: discourse, discourse markers, theory of the grammaticalization, grammaticalization, lexical form, adverb of extension, sentential adverb.